

„szürrealisztikus”, nem modernkedik. Ugyanakkor, a népi szürrealizmus mellett birtokában van a mai költői kifejezés másik fontos eszközeinek: az ironikusan ábrázolt értelmiségi szemléletnek, amit groteszk prózaversekben vagy éppenséggel bökversekben jelenít meg. Itt viszont a vidékiség erőnye visszájára fordul abban, hogy helyi személyiségek magatartását-szerepjátzását ábrázolja, ami a szegedi olvasó számára hallatlanul mulatságos lehet ugyan, de aki a szereplőket nem ismeri, csak mint félig-meddig megfejtetlen képletekként kezelheti őket, bár e versek „modell”-jellege sem megvetendő.

Szóval, sok minden van itt együtt: a leszűkebb helyi „bohém” kisvilágtól a föl-fölbukkanó paraszti létre való megannyi reflektáláson át az emberiség végső kérdéseire, és Polner mindezt izlésesen, költői Kraftausdruckok, mondjuk ki: erőltetett korszerűsködés nélkül, az egyszerűséget is vállalva emeli valóban költői szférába. Ez az egyszerűség korántsem provincializmus, nem is Erdélyi — vagy akár Váci — féle valós, mára mégis szimplának tetsző népiség, hanem kiküzdött költői világ, amely úgy a költő — és kisebb közössége — sajátja, hogy általános aspektusa is lehet. Íme költészetünk végzetes centralizmusának feloldása! Polner persze nincs egyedül effajta törekvéseiben, de ez a „vidéken” megvalósuló mai magyar korszerűség még korántsem tekinthető különben rangos költészetünk egyik fővonalának. Bár azzá lenne, éspedig nemcsak „Szögedében”! (*Magvető*)

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

Vissza az útelágazáshoz!

KÖNYVEK BUHARINRÓL ÉS SZTÁLINRÓL

Manapság az ember nem mehet el egy könyvesbolt vagy újságos stand mellett anélkül, hogy fel ne fedezne egy frissen megjelent írást a szocializmus sztálini vagy Rákosi-féle eltorzításáról. A konjunktúrát jó üzleti érzékkel meglovagoló „leleplező”, eddig nem látott „dokumentumokra” támaszkodó, sajnos, több esetben felelőtlenül felszínes kiadványok mellett szerencsére napvilágot láttak igazán értékes írások is. Ezek közül ehelyütt háromra szeretném felhívni a figyelmet: *Béládi László és Krausz Tamás: „Sztálin. Történelmi vázlat”* (Láng Kiadó, 1988.); *Kun Miklós: „Buharin”* (Szabad Tér Kiadó, 1988.); valamint a „*Demokrácia, cézárizmus, szocializmus*” című kötetre *Krausz Tamás és Béládi László* szerkesztésében (ELTE ÁJTK Politikatudományi Tanszékcsoport, 1988.).

Mindhárom könyv közös jellemzője, hogy szerzőik hosszú évek óta foglalkoznak tudományos kutatóként és egyetemi oktatóként a Szovjetunió történelmével, a kérdéskör legavatottabb szakemberei között tarthatjuk számon őket. Korábbi munkáik még azokban a korántsem rég letűnt években jelentek meg, amikor erről a témáról írni — feltéve persze, ha a szerző hű akart lenni a feltárt tényekhez — nem tartozott a hálás feladatok közé. Bizonyos „kényes” kérdéseket feszegető írásokhoz pedig egyszerűen nem lehetett kiadót találni, természetesen nem azért, mintha tartani kellett volna a kereslet hiányától. Azért lassan megtört a jég. Nyilvánvalóvá vált — és ez ma már szerencsére kezd közhellyé válni —, hogy a szocializmus sztálini modelljének egész Kelet-Európában tapasztalható válságából csak a lejátszódott gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok gondos elemzése révén lehet kiutat találni. Vissza kell menni az útelágazásig, hogy lássuk a buktatókat, ahol utat tévesztettünk. Hiszen voltak alternatívák és — mint az a húszas évek szovjetunióbeli vitáinak tanulmányozásából kitűnik — a legkiválóbb teoretikusok már akkor feltették azoknak a kérdéseknek a jelentős részét, amelyekkel mi most küzdünk. Az 1918-as, 21-es, vagy 28-as válaszok természetesen nem használhatók fel egy az egyben ma, 1989-ben. Az akkori viták tanulságai azonban se-

gítségünkre lehetnek a sztálini modell kialakulásának megértésében, és egyben termékenyítőleg hathatnak a válságból kivezető útról folyó eszmecsere.

A felvetődő alapkérdések közül kétségtelenül a leglényegesebbek közé tartozik annak a megvilágítása, hogy a Kelet-Európában létrejött politikai rendszerek és alaptípusuk, a sztálini személyi diktatúra mennyiben kötődik Sztálin alakjához, azaz, mennyiben tekinthetjük e struktúrát a történelem által eleve meghatározottnak. Egyáltalán: ki volt valójában Sztálin? „Nagyformátumú gyilkos vagy történelemformáló nagy egyéniség? Ázsiai despotá vagy munkáspolitikus? Jelentéktelen bürokrata vagy népek tanítója? Vagy mindez egyszerre? Talán egyik állítás sem igaz?” E kérdéseket Béládi László és Krausz Tamás szegezi önmagának és az olvasónak *Sztálin* című könyvében, amely a „Történelmi vázlat” alcímet viseli. Magyarországon 1947 óta a szerzők vállalkoztak elsőként arra, hogy a szovjet politikusról biográfiát írjanak, elég érettnek ítélvén az időt a kegyetlen történelmi igazságok kimondására. Sztálin személyiségének megértéséhez kutatómunkájukban visszakanyarodtak az ifjúkori környezet megrajzolásához. Felidéztek a mélyen valóságos édesanya és a grúziai kisvárosban, Goriban műhelyt nyitó cipész édesapa alakját, a fojtó légkörű, zárt világot, amelyben a fiatal Dzsugasvili tanulmányai idején a tifliszi (Tbiliszi) papi szeminárium falai között élt. Már ekkor megfigyelhetőek voltak jellegzetes tulajdonságai: iskolatársai közül kitűnt természetes intelligenciájával, különlegesen jó emlékezőtehetségével és tudásszomjával. Visszahúzó, konok természete és a jobb módú családok gyermekeivel szemben érzett kisebbségi érzése azonban lehetetlenné tette, hogy társai megszeressék és közel kerüljenek hozzá. Szociális érzékenysége és az önálló gondolkodásra való törekvés vezette a fiatalembert előbb a liberális nacionalista eszmékhez, majd fokozatosan a szociáldemokrata körökhöz. Béládi és Krausz nyomon követi a mozgalomban Koba néven ismertté váló Dzsugasvili hivatásos forradalmárrá válásának folyamatát, az 1917. októberi felkelés előkészítésében és végrehajtásában játszott szerepét. A rendelkezésre álló dokumentumok ismeretében kétségbe vonják Sztálin kimagasló vezető pozícióját az eseményekben, ami egy új megközelítés a személyi kultusz idején kanonizált heroikus képpel szemben. A polgárháború idején Sztálin szervező és adminisztratív „rendcsináló” feladatokat látott el, és része volt a párt káderekiválasztási politikájának alakításában. Ezek azok az évek, amikor megteremtette azt a szilárd kapcsolatrendszert a vidéki káderekkel, amely később az egyszemélyi hatalom kiépítésekor segítségére volt. A Sztálinról szóló életrajzi kötet nagy teret szentel e folyamat bemutatásának, kiválóan érzékeltetve a húszas évek pezsgő szellemi légkörét, a zajló vitákat, amelyek során a pompásan helyezkedő Sztálin a csúcsra tört.

„A személyi diktatúra — perek és megtorlások” című fejezet a kötet talán legmeggrázóbb sorait tartalmazza. A pillanatnyilag rendelkezésre álló források alapján, azokat elemelve és egybevetve tárja fel a személyi kultusz kiteljesedését kísérő törvénytenségeket, és azok hatását a Szovjetunió belső életére, az ideológiára és az emberek mindennapi életére. Kitér a nemzetközi munkásmozgalmat ért súlyos csapásokra, valamint érinti a szovjet külpolitikai koncepció alakulását is, elsősorban a fasiszta Németország megerősödése és a második világháború éveiben. Béládi László és Krausz Tamás kötetének külön értéke, hogy élénk tárja a Sztálint körülvevő „holdudvar” néhány személyiségének pályaképét. Molotov, Berija, Kaganovics, Visinszkij és Zsdanov karriertörténetét olvasva nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a hatalmi piramis csúcsán álló diktátor milyen zseniálisan sakkozott az alattvalóival, akik semmiben sem voltak különbek uruknál, már ami az emberi tartást illeti. Az is világos azonban, hogy e hű végrehajtó apparátus nélkül Sztálin soha nem szerezhette volna meg a korlátlan hatalmat, a struktúra működéséhez a „dominus” és „vazallus” együttes közreműködésére volt szükség. Kulcskérdés, hogy mi történt a diktátor halála után. Az életrajzi kötet szerzői megállapítják, hogy „Sztálinnal együtt sírba szállt személyi diktatúrája, de a nevével összefonódott gazdasági és társadalmi szerkezet túlélte őt.” Ez a berendezkedés azon-

ban igen távol áll a marxi és lenini szocialista társadalom felfogásától, amelynek megteremtésére a lenini gárda legjobbjai törekedtek. A dolgozói kollektívák alulról szerveződő, önkormányzati társadalma, az állam leépítése, az állami tulajdon társadalmasítása helyett megvalósult „egy felülről szervezett, szigorú hierarchia szerint fölépült, centralizált diktatúra, melynek csúcsán a korlátlan hatalmú diktátor állt”. „Sztálin 35 éve halott, de a szocializmus azóta is megvalósulatlan” — zárják könyvüket a szerzők, ami legalábbis az olvasottak továbbgondolására serkenti az embert.

Vajon, törvényszerű-e, hogy a dolgok így alakultak? Létezett-e a szocializmus felépítésének más alternatívája, amelyet a sztálini önkény eltiport? Beszélhetünk-e egyetlen ilyen koherens rendszerről, például Trockij, Preobrazsenszkij, Buharin vagy más esetében — esetleg több gondolkodó életművének együttes tanulmányozásából formálódhat ki egy másik lehetséges út a szocializmus felé? Igazak-e a korábban, főként a nyugat-európai kommunista mozgalomban megerősödött nézetek, melyek szerint Buharin írásából leszűrhető egy alternatív koncepció? Egyáltalán — miért nem tanulmányozzuk a lenini gárda valamennyi tagjának tevékenységét és munkáit szigorúan a tényeket szem előtt tartva és elvonatkoztatva a különböző politikai indítékú értékelésektől?

Többek között ezen kérdések megválaszolásában is úttörő szerepet vállalt Kun Miklós *Buharin* című kötetének megjelentetésével. A szerző hosszú évek kutatómunkájának eredményét tette közkincssé a könyvben, és valószínű, hogy a szovjet levéltárak megnyitásáig, s ezzel újabb dokumentumok előkerüléséig, ennél teljesebb feldolgozást nem kaphat kézhez az olvasó. Kun Miklós kismonográfiája igen gazdag, főként nyugati archivális forrásokra, a korabeli szovjet sajtó híradásaira és természetesen a megjelent könyvészeti anyagra támaszkodik. Ezt egészítik ki a szerzőnek a kortársakkal, Buharin családjával és barátaival folytatott beszélgetései, valamint a memoáirodalomból szerzett, gondos forráskritikával kezelt információk. Az így összeállt könyv lapjairól Buharin személyében egy rokonszenves, kitűnő humorú, enciklopédikus műveltségű tudós-politikus képe rajzolódik ki előttünk, akiről elhiszük, hogy méltán volt „a párt kedvence” (Lenin). Színes és vonzó egyénisége csillogó elmével, kiváló elemzőképességgel és elméleti felkészültséggel párosult, így a fiatalembert, aki 1917-ben még nem töltötte be harmincadik évét, a legkiemelkedőbb bolsevik teoretikusok között tartották számon már Lenin életében is. Elsősorban a közgazdasági problémák foglalkoztatták, de minden olyan kérdésben hallatta a hangját, ami a pártban éppen felmerült. Meglehetősen mozgalmas politikusi pályája nem volt mentes az ellentmondásoktól, melyeknek hű bemutatása igen nagy erénye Kun Miklós könyvének. Nyomon követhetjük a kötetben, miként vált a világforradalom kitörését váró, a breszti békét 1918-ban hevesen ellenző baloldali bolsevik Buharinból 1921-től a NEP-politikát elfogadó, annak gazdasági szükségességét másoknál jobban átlátó vezető, hogy aztán Sztálin szövetségeseként részt vegyen a trockista, majd az egyesült ellenzékkel való leszámolásban. 1928—29-re azonban körülötte is megfagyott a levegő. Buharin alulmaradt Sztálinnal szemben az iparosítás üteméről és a parasztpolitikáról folyó vitában. Az ellene megindult kampány kivédésére nyilvános önkritikát gyakorolt, de a Politikai Bizottságból való kizárást nem tudta elkerülni. Ez az az idő, amikor felismerte a sztálini politika katasztrófális hatását, és dokumentumok igazolják, hogy számos későbbi csapást már ekkor előre érzékelt és megsejtett. Magatartását azonban változatlanul védekező alapállás jellemezte, nem lépett fel Sztálin ellen. Sőt, elvállalta az országos tudományos képzés irányítását, és elhatárolta magát mindenféle ellenzéki csoportosulástól. Később, 1935-ben az Izvesztyija szerkesztőjeként támogatta Zinovjev és Kamenyev elítélését, és 1936-ban kulcsszerepet vállalt az új szovjet alkotmány kidolgozásában.

Kun Miklós rendkívül érzékletesen ábrázolja a Buharin ellen 1936-tól ismét megindult támadások forгатókönyvét és a végkifejletet: az 1938 márciusában megindult pert. A lenini gárda talán legtehetségesebb tagját is elérte a végzet, halálával Sztálin megszabadult utolsó potenciális politikai ellenfelétől is.

Buharin írásai — hasonlóan a korábbi években félreállított és elítélt bolsevik személyiségekéhez — indexre kerültek, munkái a könyvtárakban „szigorúan zárt” minősítést kaptak. Nevét feledésre kárhoztatták, és életével játszott az, aki nézetei közül felidézett bármilyen gondolatot. Csak az utóbbi évek nyitottabb szelleme tette lehetővé, hogy alakját a tényeknek megfelelően tudjuk értékelni, és belássuk, hogy a szocializmus sztálini modelljének válságából való kilábaláshoz elengedhetetlenül szükséges Buharin és többi kortársa munkásságának alapos elemzése.

A magyar könyvkiadás kétségtelenül egyik legnagyobb 1988-as szenzációja éppen e feladat megoldásához kezdte meg a feltételek megteremtését. Krausz Tamás és Béliádi László *Demokrácia*, *„césarizmus”, szocializmus* címmel válogatást tett közre Buharin tanulmányaiból, illetve néhány vele kapcsolatos írásból. A filozófus-politikus életpályáján való eligazodást egy kitűnő bevezető tanulmány segíti Krausz Tamás, Mesterházi Miklós és Tütő László tollából, amely Buharin filozófiai nézeteiről, a NEP-re vonatkozó álláspontjáról, a pártellenzékkel, a mensevikekkel, valamint az orosz polgári ideológusokkal folytatott vitáiról ad összefoglalást. Külön fejezet foglalkozik a bolsevik teoretikus szocializmus-felfogásának kritikai elemzésével, amelyből kitűnik, hogy Buharin nem dolgozott ki egy koherens alternatív szocializmuskonceptiót a sztálini modellhez képest, de tagadhatatlan, hogy bizonyos alapkérdésekben (így a parasztsághoz való viszonyban, az állam funkciójának és jövőjének megítélésében, a piaci viszonyok és a tervgazdaság arányának meghatározásában, a szocialista építés üteméről folytatott vitában stb.) más nézeteiket vallott, mint a főtitkár, és ezt több-kevesebb elszántsággal hangoztatta is. Egész pályáján azonban inkább a lojalitás, a pártegység megőrzésének mindenek elé helyezése határozta meg tetteit, így politikusi magatartását legalábbis ellentmondásosnak kell értékelnünk.

A tanulmánykötetbe válogatott írásai is ezt a sokszínűséget tükrözik. Az 1918-ban megjelent „Anarchia és tudományos kommunizmus” című cikke a nagy eseményekben szervezett, centralizált, „végső elemzésben a világgazdaságba mint egészbe” illesztett termelés és a szocializmus felé való átmenet időszakában a proletárdiktatúra, a szilárd proletárállam szükségessége mellett szállt síkra. Felismerte azonban, hogy a hatalom megtartásához hosszú távon nem elégséges a centralizált államszervezet kiépítése, hiszen ezt nem is tekintette végső célnak. A szocializmust az emberek alulról szervezett és öngazgató társadalmaként fogta fel, ahol az állam elhal. Az új célok elfogadtatásában különösen fontos szerepet szánt a munkások és parasztok gyermekei közül „szériában gyártott” friss értelmiségnek. „Az orosz értelmiség sorsa” című előadásában világosan megfogalmazta azt is, hogy a régi rendszer tudósai és művészei csak akkor tarthatják magukat „objektíve tisztességesnek”, ha a fejlődés irányát megértik, és munkájukkal elősegítik a minél gyorsabb előrehaladást. Ilyen megközelítésben az alkotás szabadsága csak a megadott pályán adatik meg, bár ügyelni kell a dogmatizálódás veszélyének elkerülésére — hangoztatta Buharin 1925-ben.

Egy évvel később hasonló határozottsággal lépett fel a XIV. kongresszuson elítélt ellenzékkel szemben, kiállt a demokratikus centralizmus mellett, és megbélyegezte a frakciózást. Bírálatra illette a kisebbségi vélemény védelmének szükségességét hangsúlyozó Nagyvezsda Krupszkáját. „A XIV. kongresszus eredményeiről” tartott beszédében a szocializmus egy országban való felépíthetősége mellett érvelt, bár hozzátette, hogy a nemzetközi forradalom nélkül nincs garancia a restauráció ellen. Rendkívül izgalmas része előadásának az, amikor a NEP kérdésével foglalkozott. Leszögezte, hogy a NEP-nek nincs reális alternatívája, hiszen nyilvánvaló, hogy a hadikommunizmushoz nem szabad visszatérni. Tovább kell haladni a megkezdett úton, amelyről azonban tisztán kell látni, hogy nem egyenlő a szocializmussal, sőt, „megtűri a kapitalizmus részleges újjászületését”. Az előrelépés kulcsa a gazdaság szocialista elemeinek erősítésében, az egyszerű árutermelő parasztgazdaságok szocializmus felé irányításában, a középparasztság megnyerésében, szigorúan önkéntes és öngazgató alapon szerveződő szövetkezetek támogatásában rejlik

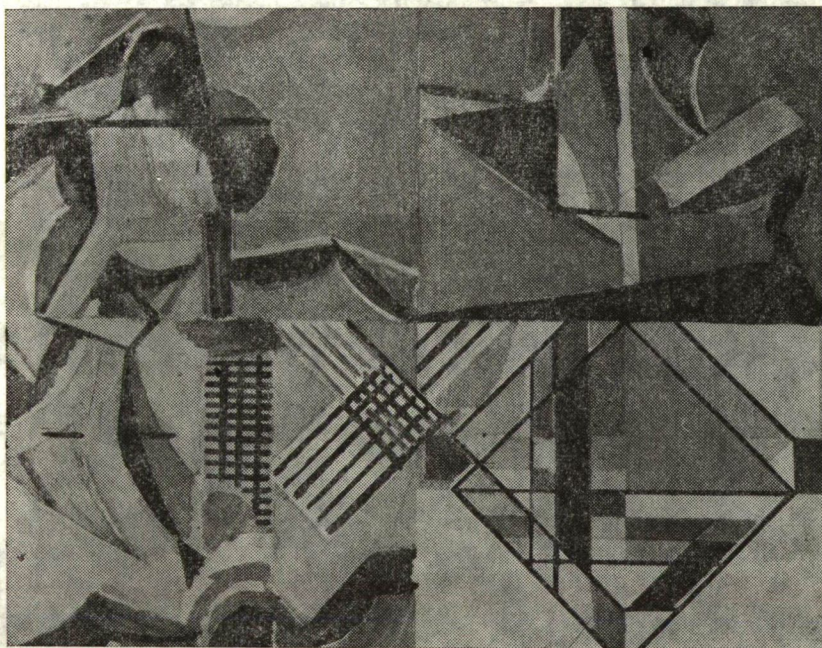
— vallotta Buharin. A feladatok megoldásához elengedhetetlen az „egységes, erős, sziklaszilárd, acélkemény lenini párt” vezető szerepe.

Buharin, mint látjuk, ezekben az években nem ismerte fel a párton belüli viták toleráns kezelésének fontosságát, azt, hogy a kisebbségi vélemények kemény elnyomása, a centralizáció elemeinek erősítése Sztálin egyeduralma előtt egyengeti az utat. „Cézárizmus forradalmi álarcban” című vitáiratában igen szellemes formában utasította vissza Usztraljovnak, a neves polgári ideológusnak aggódó szavait, aki felhívta a figyelmet a Szovjetunióban tapasztalható diktatórikus jelenségekre, és leszögezte, hogy a történelem következő fejlődési foka — úgy tűnik — az egyeduralkodók hatalomra jutásának időszaka, legalábbis Európában.

A Buharin munkáit tartalmazó tanulmánykötethez a szerkesztők mellékeltek egy összeállítást a teoretikusra vonatkozó lenini megállapításokból, két írást Trockijtól, és egy visszaemlékezést Lidia Dan tollából. A könyvet egy részletes Buharin-bibliográfia teszi még értékesebbé.

Kun Miklós, Krausz Tamás és Béládi László legújabb könyvei — hasonlóan a korábban megjelentekhez — méltán tarthatnak igényt mind a történész szakma, mind pedig a széles olvasóközönség érdeklődésére, és hozzájárulnak napjaink kérdéseinek megválaszolásához.

SZABÓ ANNAMÁRIA

Ács József festménye